

Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Seçilmiş Endeks Göstergeleri

Çiğdem ÜNAL (*)

Öz: Türkiye ile AB arasında 3 Ekim 2005 yılında başlayan tam katılım müzakereleri, bu alanda ulusal strateji ve hedeflerin belirlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Üyelik süreci strateji ve hedeflerinin, ne ölçüde gerçekleştiğini ortaya koymak amacıyla TÜİK, ulusal ve uluslararası seçilmiş ekonomik göstergeler veri tabanını oluşturmuştur. Bu doğrultuda şekillenen bu çalışmada; seçilen ekonomik göstergeler yardımıyla Türkiye'nin hem gelişimi hem de AB ülkeleri ve aday ülkeleri arasındaki konumunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Tespit edilen ekonomik göstergelerin hepsinde, Türkiye'nin yıllar itibariyle sürekli bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Ancak Türkiye Eğitim Endeksi, Sağlık Endeksi, İnsani Gelişim Endeksi gibi birçok endekste; AB aday ülkelerinin gerisinde kalırken, sadece Gelir Endeksi ve Kişi Başına Gayri Safi Gelir Endeksinde daha iyi sonuçlara sahiptir. Dolayısıyla ortaya konulan veriler, Türkiye'deki gelişmelerin yetersiz kaldığını ve bu konularda daha somut adımların atılması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Ekonomik göstergeler

Selected Index Indicators in the Accession of Turkey to the European Union

Abstract: Full accession negotiations between Turkey and the EU started on October 3rd, 2005 necessitated the determination of national strategies and goals on the issue. In order to figure out to what extent the accession strategies and goals have been realized, TUIK (Turkish Statistical Institute) formed a national and international economic indicators database. In this study, based on this attempt, with the help of the economic indicators selected, it was aimed to present both the development of Turkey and its place among the EU countries **and** candidate countries for EU membership.

In terms of all the economic indicators defined, it was seen that Turkey has steadily developed by years. However, while it falls behind candidate countries for EU membership in many indices such as Turkey Education Index, Health Index, Human Development Index, it has better outcomes only in Income Index and Gross Domestic Product Per Capita Index. Therefore, the data reveal that the developments in Turkey are inadequate and more serious steps should be taken on the issue.

Keywords: Turkey, European Union, Economic Indicators

*) Prof.Dr., Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Öğretim Üyesi, (e posta: cigdemunal@atauni.edu.tr)

Giriş

Avrupa Birliği 1951 yılında temelleri atılan ve bugün 27 üye ülkeden oluşan siyasi ve ekonomik bir örgütlenmedir. 1957 yılında altı ülkenin Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) oluşturmasından bu yana sürekli genişleyen Birliğin kurucu üyeleri; Belçika, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Batı Almanya ve İtalya'dır. AET'nin kurulmasından kısa bir süre sonra 31 Temmuz 1959 yılında Ortaklığa üye olmak için başvuruda bulunmuştur. AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul ederek üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiştir. Bu kapsamda hazırlanan Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ankara Anlaşması; AET'ye entegrasyonu için hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç devrede Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğinin gerçekleşebileceğini öngörmüştür. İlk dönem, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla başlamıştır. Taraflar arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik 'Hazırlık Dönemi' olarak belirlenen bu dönemde, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Tesis edilen ortaklık ilişkisinin işleyişine yönelik olarak iki taraf arasında bazı kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında en üst düzey karar alma organı ise Ortaklık Konseyi'dir. 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte, Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık dönemi sona ermiş ve "Geçiş Dönemi"ne ilişkin koşullar belirlenmiştir. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür. Türkiye-AB ilişkileri, 1970'li yılların başından 1980'lerin ikinci yarısına kadar, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı istikrarsız bir seyir izlemiştir.

Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon, bu başvuru ile ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıklamış ve kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan Topluluğun yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin, Topluluğa katılmaya ehil olmakla birlikte, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'dir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Helsinki Zirvesi'nde, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmasına karar verilmiştir. Türkiye için hazırlanan ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. Daha sonraki yıllarda Katılım Ortaklığı Belgesi Avrupa Birliği tarafından güncellenmiş (2003-2008) ve müzakerelerin açılması için ön şart olan siyasi kriterlerin karşılanmasına yönelik uyum yasası paketleri yoğun bir şekilde Meclisten geçirilmiştir. AB'ne üyelik, 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan konferanstan sonra yeni bir sürece girmiştir (<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111>).

Ekonomik kalkınmayı ve dayanışmayı amaçlamasının yanında Avrupa Birliği, bir siyasi ve sosyal kaynaşma ve dayanışma projesidir. Birlik, üye devletlerin birbirleri ile her alanda dayanışma içinde bulunması, insan haklarının korunması ve üye devletlerin sosyal, siyasi, kültürel kaynaşmasının ve ileri gelişiminin sağlanması için çaba göstermektedir. Üyelik için; Siyasal, Ekonomik, Topluluk Müktesebatına Uyum Kriterleri olmak üzere üç temel alanda kriterler belirlenmiştir. Avrupa Birliğinin temel hedef ve politikaları arasında;

- Güçlü ve etkili bir dış politika aktörü olma
- AB içinde ve dışında özgürlük, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü değerlerini garanti altına almak ve yaymak,
- Her türlü ayrımcılıkla mücadele etmek; özellikle her alanda kadın-erkek eşitliği için çaba sarf etmek,
- İklim değişikliği ile mücadele etmek,
- Çevreyi en üst düzeyde korurken ekonomik büyümeyi sürdürebilmek,
- Enerji güvenliğini sağlamak,
- Yasadışı göç, uluslararası terörizm, insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi suçlarla etkin biçimde mücadele etmek ve gerçek anlamda bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı olmak,
- AB üyesi ülkelerde istihdamın ve sosyal korumanın artırılmasına katkıda bulunmak,
- AB üyesi devletler arasında ekonomik, sosyal ve yersel uyumu teşvik etmek,
- Avrupa vatandaşlarının en üst düzeyde yaşam ve kalite standartlarına sahip olmasını sağlamak gibi hususlar yer almaktadır (<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=3>).

Amaç ve Yöntem

Türkiye; Avrupa Birliği üyeliğine uyum sürecinde bir takım ulusal stratejiler ve hedefler belirlemiştir. Bu strateji ve hedeflerin ne ölçüde gerçekleştiğini ortaya koymak amacıyla, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Ulusal ve Uluslar Arası Seçilmiş Ekonomik Göstergeler* veri tabanını oluşturmuştur. TÜİK'in sürekli güncelleştirdiği bu veri tabanı, ulusal hesaplar, nüfus dinamikleri, işgücü piyasası, seçilmiş endeksler gibi konu başlıklarından oluşmaktadır. Ulusal ve Uluslar Arası Seçilmiş Ekonomik Göstergelerin tümünü kullanmak daha geniş kapsamlı bir çalışmayı oluşturacağından; bu araştırmada sadece **Seçilmiş Endeksler** başlığı altında oluşturulan veriler kullanılarak Türkiye'nin Avrupa Birliği üye ülkeleri ve aday ülkeler arasındaki konumunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Seçilmiş Endeksler başlığı altında; *İnsani Gelişme Endeksi, Doğumda yaşam Beklentisi, Sağlık Endeksi, Eğitim Endeksi, Beklenen Okullaşma Yılı, Ortalama Okullaşma Yılı, Gelir Endeksi, GNI, ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi* yer almaktadır. Bu doğrultuda şekillenen araştırmada; seçilen endeks değerlerinin her biri ayrı tablolar halinde hazırlanmıştır. Öncelikle AB'ne aday ülkelerle birlikte Türkiye'nin de endeks değerlerinin yıllar

itibariyle(2005-2011 arası) gelişimi ele alınmış ve yorumlanmıştır. Son olarak Avrupa Birliği üye ülkelerinin 2011 yılına ait göstergelerini oluşturan bir tablo hazırlanmış ve Türkiye’de bu tabloya eklenerek; üye ülkeler arasındaki durumu ortaya konulmuştur.

I- Seçilmiş Endeksler ve Avrupa Birliği Aday Ülkeleri

A- İnsani Gelişme Endeksi (İGE)

İnsani Gelişme Endeksi, insani kalkınmanın üç ana teması olan uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi ve yaşam standartının ortalama gerçekleşmesini ölçen bileşik bir endekstir. Endeksin 1990 yılında, gelişme literatürüne yeni bir kavram olarak girdiği görülmektedir. Beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma ilişkilerinin teorik düzeyde tartışıldığı bu yıllarda Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı ülkelerin kalkınma düzeylerini ölçmek için *Human Development Index* adıyla 1990 yılından itibaren; Beşeri Kalkınma Raporlarını yayınlamaya başlamıştır. İnsani Gelişme Endeksi’nin hesaplanmasında refah standardı, eğitim standardı ve sağlık standardı olmak üzere üç kriter kullanılmaktadır. Endeks, belirtilen üç ayrı boyutu ifade eden endekslerin bir endekse indirgenmesiyle oluşturulmakta ve ülkelerin kalkınmışlık düzeyini gösteren önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir (Ünal,2009;90).

İnsani Gelişme Endeksinin değeri 0 ile 1 arasında olup; 0’a yakın değerler insani açıdan daha düşük gelişmişlik seviyesini gösterirken, değerın 1’e yaklaşması insani gelişmişlik seviyesinin yüksekliğini ifade etmektedir. İGE sıralamasında yer alan ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre bugün dört grupta değerlendirilmektedirler. İGE değeri 0-0.479 arasındaki ülkeler *Düşük Beşeri Gelişmişlik*, 0.480-0.670 arasındaki ülkeler *Orta Beşeri Gelişmişlik*, 0.671-0.780 arasındaki değerlere sahip ülkeler *Yüksek Beşeri Gelişmişlik* ve 0.781-1 arasındaki değerler sahip olanlar *Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik* kategorisine dahil edilmektedir.

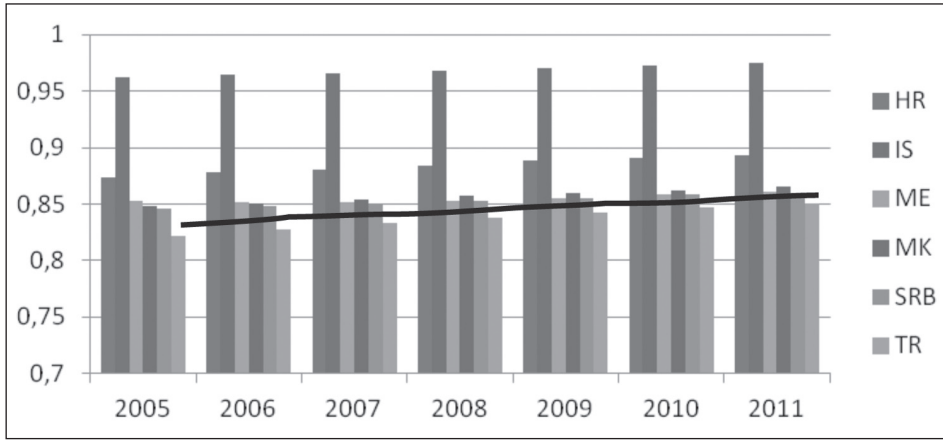
Tablo 1. AB Aday Ülkeleri İnsani Gelişme Endeksi Göstergesinin Gelişim Süreci

Aday Ülkeler ¹		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	0,78	0,785	0,791	0,795	0,793	0,794	0,796
İzlanda	IS	0,893	0,895	0,899	0,895	0,897	0,896	0,898
Karadağ	ME	0,757	0,762	0,767	0,771	0,768	0,769	0,771
Makedonya	MK	0,704	0,708	0,712	0,725	0,725	0,726	0,728
Sırbistan	SRB	0,744	0,749	0,754	0,76	0,761	0,764	0,766
Türkiye	TR	0,671	0,681	0,688	0,691	0,69	0,696	0,699

Kaynak: undp.org.tr ve tüik.gov.tr

- 1) Avrupa Birliği, üyelik için başvuruda bulunan ülkeleri; Aday Ülkeler (Türkiye, Hırvatistan, Makedonya, İzlanda, Karadağ) ve Potansiyel Aday Ülkeler (Bosna Hersek, Arnavutluk, Sırbistan, Kosova) olmak üzere iki grupta toplamıştır. TÜİK sayfasında Türkiye, Hırvatistan, Makedonya, İzlanda, Karadağ ve Sırbistan’a ait güncel verilere ulaşıldığından, bu ülkelerin verileri dikkate alınmıştır.

Tablo 1’de AB aday ülkeleri insani gelişme endeksi göstergesinin gelişim süreci ele alınmaktadır. Görüldüğü üzere ülkelerin tamamında sürekli bir gelişme gözlenmektedir. Aday ülkeler içerisinde 2011 yılında sadece İzlanda ve Hırvatistan’ın endeksi *Çok Yüksek Beşeri Gelişmişlik* seviyesine ulaşmış, diğer ülkelerin ise İGE değeri 0.671-0.780 arasında olduğu için *Yüksek Beşeri Gelişmişlik* kategorisi içinde yer almıştır. Türkiye’nin söz konusu bu ülkeler arasında maalesef en düşük gelişmişlik endeks değerine sahip olduğu görülmektedir(Şekil 1).

Şekil 1. AB Aday Ülkeleri İnsani Gelişme Endeksi Göstergesinin Gelişim Süreci Grafiği

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporlarında, Türkiye’nin İGE değerinin yıllar itibariyle giderek arttığı görülmesine rağmen, ülkeler arasındaki sıralamada yerinin sürekli değiştiği de dikkati çeker. Bu durumun ortaya çıkmasında, gelişmeyle birlikte endeks değerinin hesaplanmasında yapılan değişikliklerin de etkili olduğu söylenebilir. Türkiye 1975 yılı verilerine göre, 102 ülke arasında 56. sırada, 1998 yılında 174 ülke içinde 85.sırada, 2001 yılında 177 ülke arasında 96. sırada, 2003 yılında 94. sırada, 2006 yılında 92. sırada yer alırken, 2007 yılında ise 84, 2011 yılında 187 ülke arasında 92. sıraya yükselmiştir(UNDP: 2000, 2006, 2007, 2011).

B- Sağlık Endeksi

Belirtilen yaş sonrasında istatistiksel anlamda beklenen kalan yaşam süresi olarak belirlenen sağlık endeksi verileri incelendiğinde; Türkiye’nin yıllar itibariyle bir gelişme göstermesine rağmen yine de Avrupa Birliği diğer aday ülkelerinin gerisinde yer almaktadır.

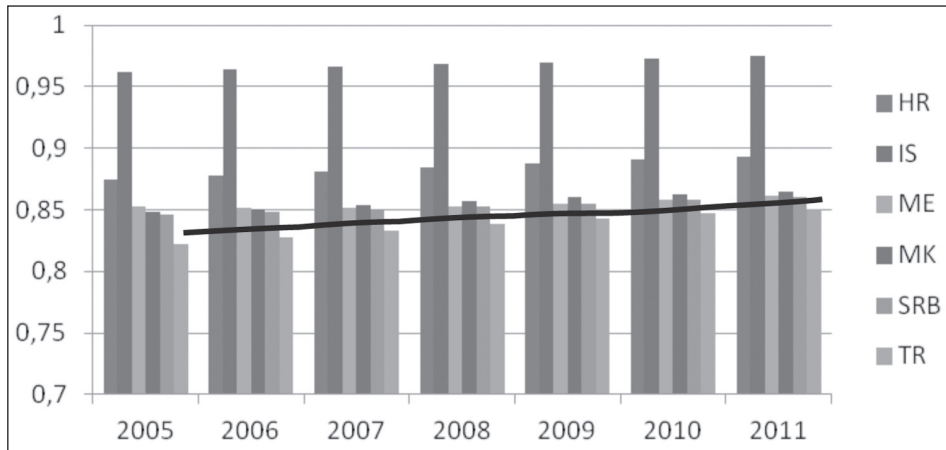
Tablo 2. AB Aday Ülkeleri Sağlık Endeksi Göstergesinin Gelişim Süreci

Aday Ülkeler		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	0,874	0,878	0,881	0,884	0,888	0,891	0,893
İzlanda	IS	0,962	0,964	0,966	0,968	0,97	0,973	0,975
Karadağ	ME	0,853	0,852	0,852	0,853	0,855	0,858	0,861
Makedonya	MK	0,848	0,851	0,854	0,857	0,86	0,862	0,865
Sırbistan	SRB	0,846	0,848	0,851	0,853	0,855	0,858	0,86
Türkiye	TR	0,822	0,828	0,833	0,838	0,843	0,847	0,851

Kaynak: undp.org.tr ve ttük.gov.tr

Not: Sağlık Endeksi: Belirtilen yaş sonrasında istatistiksel anlamda beklenen kalan yaşam süresi

AB aday ülkeleri içinde en yüksek sağlık endeksi değerlerinin İzlanda'ya (2011 yılında 0,975) ait olduğu görülmektedir. İzlanda'dan sonra sırasıyla Hırvatistan (0,893), Makedonya (0,865), Karadağ (0,861), Sırbistan (0,860) ve Türkiye (0,851) gelmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. AB Aday Ülkeleri Sağlık Endeksi Göstergesinin Gelişim Süreci

C-Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl)

Doğum anındaki yaşa bağlı ölümlülük oranlarının o günkü durumunun bebeğin yaşamı boyunca aynı kaldığı varsayımı altında yeni doğan bir bebeğin beklenen yaşam süresini ifade eden *doğumda yaşam beklentisi*, seçilmiş endeksler başlığı altında her yıl hesaplanır. Beklenen yaşam süresi genel olarak farklı cinsiyetler ve coğrafyalar için ayrı ayrı hesaplanır. Bu ölçüt genel olarak doğumda bir insanın ortalama ne kadar yaşayabileceğini be-

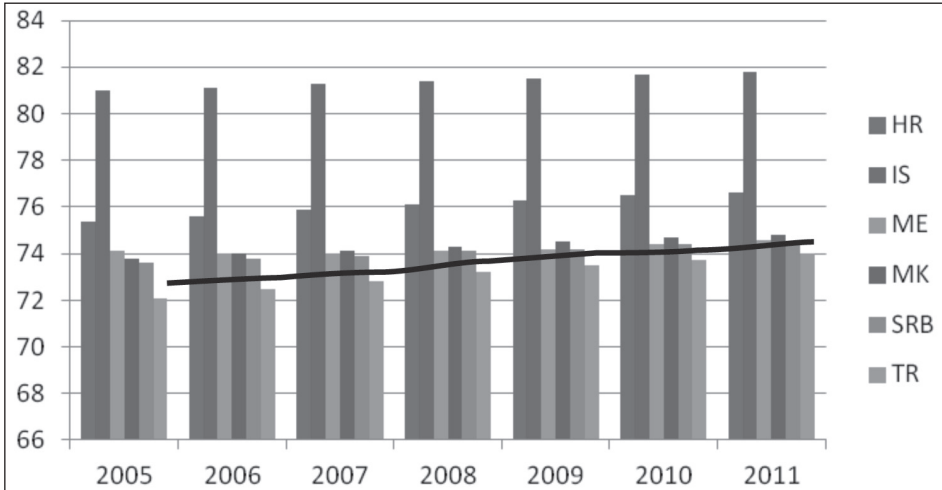
lirtmek için kullanılır ve bu değer ölüm anındaki yaşa eşittir. Bununla beraber “beklenen yaşam süresi” teknik olarak her yaş için hesaplanabilir ve insanın kalan yaşam süresini verebilir. Türkiye maalesef bu göstergede de, aday ülkelerin en gerisinde kalmıştır.

Tablo 3. AB Aday Ülkeleri Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl) Göstergesinin Gelişim Süreci

Aday Ülkeler		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	75,4	75,6	75,9	76,1	76,3	76,5	76,6
İzlanda	IS	81	81,1	81,3	81,4	81,5	81,7	81,8
Karadağ	ME	74,1	74	74	74,1	74,2	74,4	74,6
Makedonya	MK	73,8	74	74,1	74,3	74,5	74,7	74,8
Sırbistan	SRB	73,6	73,8	73,9	74,1	74,2	74,4	74,5
Türkiye	TR	72,1	72,5	72,8	73,2	73,5	73,7	74

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

Not; Doğumda yaşam beklentisi: Doğum anındaki yaşa bağlı ölümlülük oranlarının o günkü durumunun bebeğin yaşamı boyunca aynı kaldığı varsayımı altında yeni doğan bir bebeğin beklenen yaşam süresi.

Şekil 3. AB Aday Ülkeleri Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl) Göstergesinin Gelişim Süreci

Türkiye’de 1980-2011 yılları arasında doğum anında umulan yaşam süresi 17.4 yıl uzamasına rağmen yine Avrupa Birliği aday ülkelerin en gerisinde yer almaktadır. 2011 yılında Türkiye’de beklenen doğumda yaşam süresi 74 yıl iken; İzlanda da 81.8, Hırvatistan’da 76.6, Makedonya’da 74.8, Karadağ’da 74.6, Sırbistan’da 74.5 yıldır.

D- Eğitim Endeksi

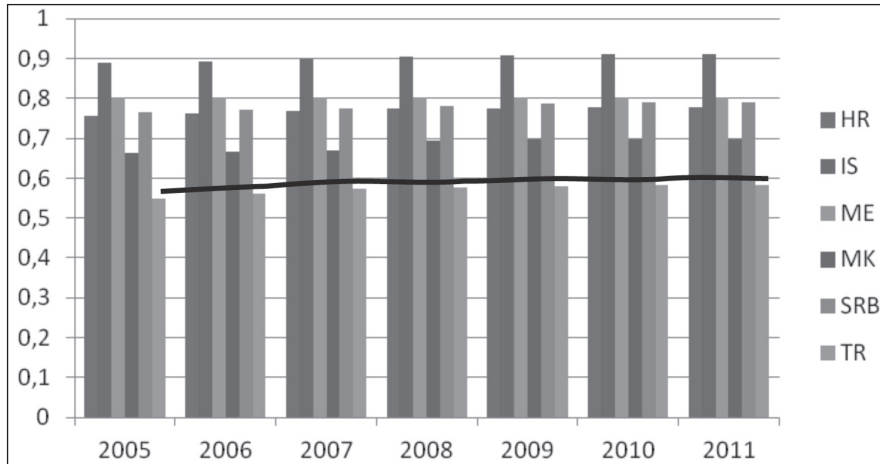
Sağlık endeksi, doğumda yaşam beklentisi göstergelerinde, Türkiye ile diğer ülkeler arasında çok yüksek farklılıklar görülmezken; eğitim endeksinde ortaya çıkan farklılık oldukça dikkat çekicidir (Tablo 4). Eğitim endeksinin hesaplanmasında, okullaşma ve okuryazarlık oranı yerine ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı verilerinin kullanılmaya başlanması Türkiye gibi, bu değişkenlerde son yıllarda gelişme kaydeden ama göreceli halen düşük değerlere sahip ülkelerin aleyhine olmuştur. Ortalama okullaşma yılı verisinin stok bir değişken olduğu ve yıllar itibarıyla çok fazla değiştirilemeyeceği dikkate alınır, ülkelerin bu gösterge bakımından mevcut durumu son yıllarda kaydettiği gelişmelerden daha önemli olmaktadır (Şeker 2011).

Tablo 4. AB Aday Ülkeleri Eğitim Endeksinin Gelişim Süreci

Aday Ülkeler		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	0,756	0,762	0,769	0,773	0,775	0,778	0,778
İzlanda	IS	0,889	0,893	0,898	0,903	0,907	0,912	0,912
Karadağ	ME	0,802	0,802	0,802	0,802	0,802	0,802	0,802
Makedonya	MK	0,663	0,666	0,67	0,695	0,696	0,696	0,696
Sırbistan	SRB	0,766	0,77	0,775	0,781	0,786	0,79	0,79
Türkiye	TR	0,548	0,562	0,572	0,575	0,579	0,583	0,583

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

Not; Eğitim Endeksi: Yetişkin okuryazarlık oranı (2/3 oranında ağırlıklandırma ile) ve birleşik ilkökul, ortaokul ve lise kayıt oranı (1/3 oranında ağırlıklandırma) ile ölçülmektedir.

Şekil 4. AB Aday Ülkeleri Eğitim Endeksinin Gelişim Süreci Grafiği

İzlanda diğer endekslerde olduğu gibi, eğitim endeksinde de en yüksek değerlere sahiptir. 0.912 endeks değerine sahip olan İzlanda ile 0.583 değerine sahip olan Türkiye (2011 yılı) arasında 0.329'luk bir fark vardır. Eğitim endeksinin bu kadar düşük olması, ülkenin insani gelişmişlik endeksinin de düşük olmasına neden olmaktadır. Makedonya 0.696 olan eğitim endeksiyle, Türkiye'den sonra en düşük değere sahip olan ülkedir. Sırbistan'da eğitim endeksi 0.79, Karadağ'da 0.802 civarında ölçülmüştür(Şekil 4).

E- Beklenen Okullaşma Yılı

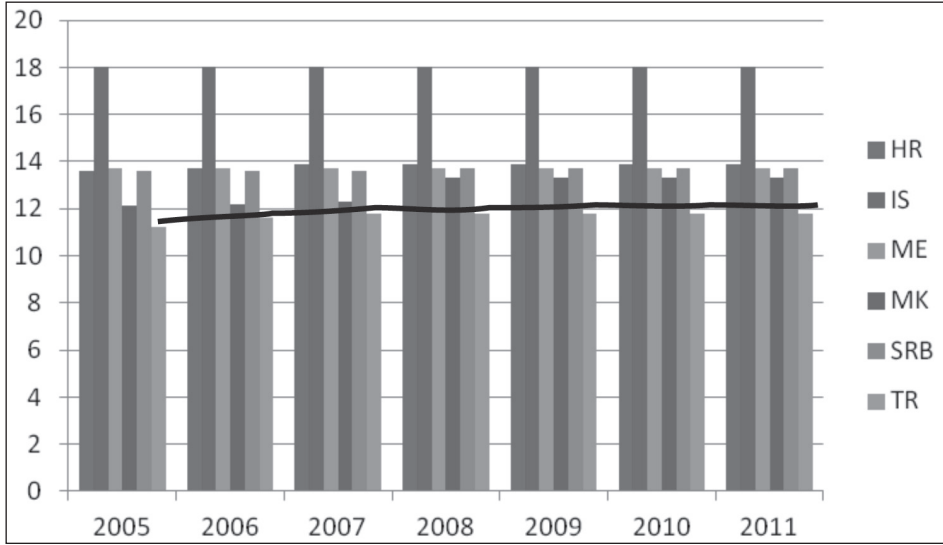
Okula başlama yaşında bir çocuğun, yaşa özel okul kayıt oranlarının o günkü koşullarının o çocuğun yaşamı boyunca devam ettiği varsayımı altında alması beklenen okullaşma yılı, *beklenen okullaşma yılı* olarak kabul edilmektedir. Daha öncede ifade edildiği gibi, insani gelişme endeksinin hesaplanmasında kullanılan bir diğer gösterge de beklenen okullaşma yılıdır. Türkiye'de bu değer 12 yılın altında olması bu endeks değerinin de düşük olmasına neden olmaktadır.

Tablo 5. AB Aday Ülkeleri Beklenen Okullaşma Yılı Endeksinin Gelişim Süreci

Aday Ülkeler		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	13,6	13,7	13,9	13,9	13,9	13,9	13,9
İzlanda	IS	18	18	18	18	18	18	18
Karadağ	ME	13,7	13,7	13,7	13,7	13,7	13,7	13,7
Makedonya	MK	12,1	12,2	12,3	13,3	13,3	13,3	13,3
Sırbistan	SRB	13,6	13,6	13,6	13,7	13,7	13,7	13,7
Türkiye	TR	11,2	11,6	11,8	11,8	11,8	11,8	11,8

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

Not; Beklenen okullaşma yılı: Okula başlama yaşında bir çocuğun, yaşa özel okul kayıt oranlarının o günkü koşullarının o çocuğun yaşamı boyunca devam ettiği varsayımı altında alması beklenen okullaşma yılı

Şekil 5. Beklenen Okullaşma Yılı Grafiği

Beklenen okullaşma yılı İzlanda'da 18 yıl, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan'da 13 yılın üzerindedir. Türkiye'de ise henüz 12 yıla ulaşamamıştır (Şekil 5).

F- Ortalama Okullaşma Yılı (Yetişkinler)

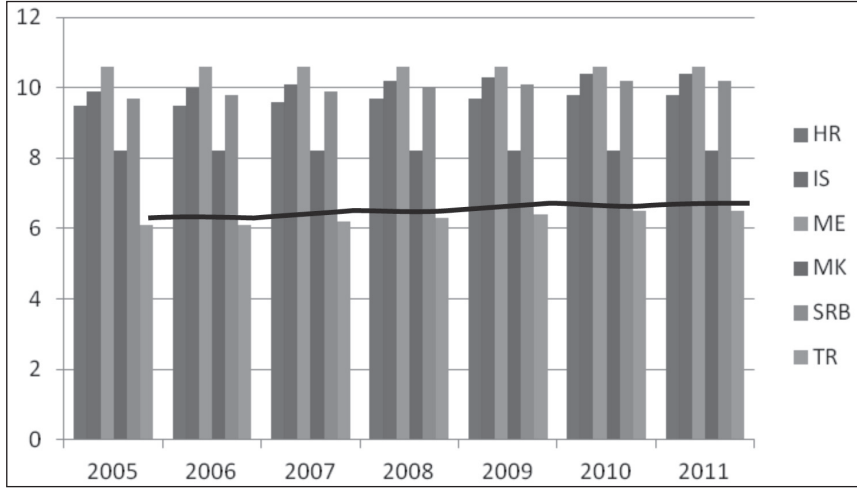
Ortalama okullaşma yılı, 25 yaş ve üzerinde bulunan kişilerin aldığı ortalama eğitim yılını ifade etmektedir. 2011 yılında Karadağ'da ortalama okullaşma yılı 10.6, İzlanda'da 10.4, Sırbistan'da 10.2, Hırvatistan 9.8, Makedonya 8.2 ve Türkiye'de 6.5 yıl olarak hesaplanmıştır.

Tablo 6. AB Aday Ülkeleri Ortalama Okullaşma Yılı Gelişim Süreci

Aday Ülkeler		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	9,5	9,5	9,6	9,7	9,7	9,8	9,8
İzlanda	IS	9,9	10	10,1	10,2	10,3	10,4	10,4
Karadağ	ME	10,6	10,6	10,6	10,6	10,6	10,6	10,6
Makedonya	MK	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2
Sırbistan	SRB	9,7	9,8	9,9	10	10,1	10,2	10,2
Türkiye	TR	6,1	6,1	6,2	6,3	6,4	6,5	6,5

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

Not; Ortalama okullaşma yılı: 25 yaş ve üzeri kişilerin aldığı ortalama eğitim yılı (her bir eğitim düzeyinin resmi süresi kullanılarak eğitime devam düzeyine dönüştürülmesi)

Şekil 6. AB Aday Ülkeleri Ortalama Okullaşma Yılı Gelişim Süreci Grafiği

Türkiye ortalama okullaşma yılı her yıl belli oranda artış göstererek, 2005 yılında 6.1 yıl iken 2011 yılında ancak 6.5 yıla ulaşmıştır (Şekil 6). Kişi başına düşen ortalama 6.5 yıl eğitim süreci oldukça düşüktür.

G- Gelir Endeksi

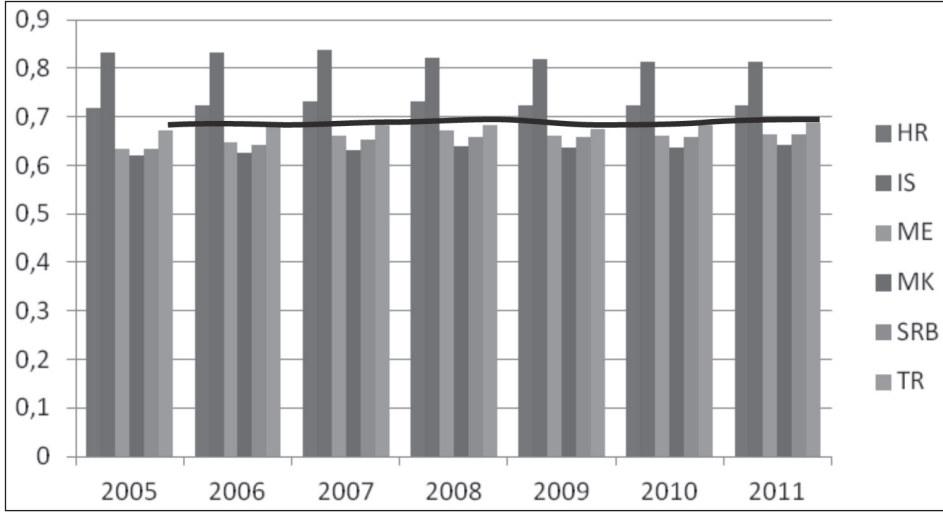
Türkiye gelir endeksi sıralamasında 2011 yılında İzlanda ve Hırvatistan'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. İzlanda'nın gelir endeksi 0.814, Hırvatistan'ın 0.724 ve Türkiye'nin ise 0.689'dur.

Tablo 7. AB Aday Ülkeleri Gelir Endeksi² Gelişim Süreci

Aday Ülkeler		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	0,717	0,724	0,731	0,733	0,724	0,723	0,724
İzlanda	IS	0,833	0,832	0,838	0,821	0,818	0,812	0,814
Karadağ	ME	0,634	0,647	0,66	0,671	0,66	0,661	0,665
Makedonya	MK	0,62	0,626	0,632	0,64	0,637	0,637	0,641
Sırbistan	SRB	0,635	0,642	0,652	0,659	0,657	0,659	0,663
Türkiye	TR	0,671	0,679	0,684	0,683	0,674	0,684	0,689

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

2) (Log y-logy min): (log y max- logy min) Log y: buradaki y, hesaplanan kişi başına düşen milli gelirin Satın Alma Gücü Paritesinin değeridir. Minimum y, UNDP tarafından belirlenmiş sabit olan 100 (dolar), maksimum y yine UNDP tarafından belirlenen 40 000 (dolar) rakamıdır (Ünal, 2009:91).

Şekil 7. AB Aday Ülkeleri Gelir Endeksi Gelişim Süreci Grafiği

Türkiye'nin ve diğer aday ülkelerin gelir endeksleri 2005 yılından itibaren düzenli bir artış seyri içine yükseliş gösterse de; 2008-2009 Ekonomik krizinden etkilenmişlerdir. Bu ülkelerin endeks değerlerine 2008 ve 2009 yıllarında belirli oranlarda düşüşler ortaya çıkmış, ancak 2010 ve 2011 yıllarında tekrar yükselmeye başlamışlardır.

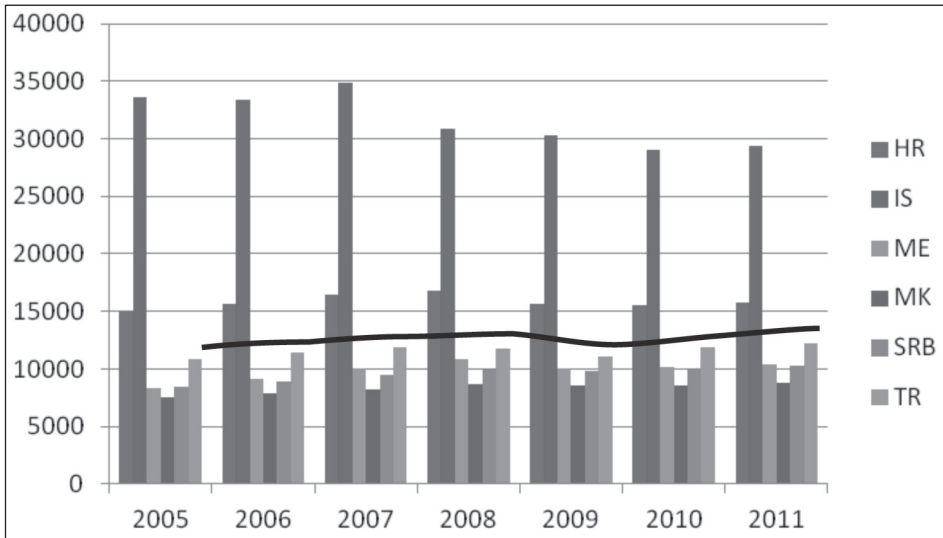
H-Satın Alma Gücü Paritesi Cinsinden Kişi Başına Gayri Safi Gelir

Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir ekonominin, kendi üretim ve üretim faktörlerinden doğan toplam gelirin, diğer dünya üretim faktörlerinin kullanımı için ödenen miktar düşüldüğünde kalan kısmının satın alma gücü paritesi (PPP) oranları kullanılarak dolara dönüştürülmüş ve yıl ortası nüfusa bölüldüğünde elde edilen gelir olarak belirlenmiştir. Ülkelerarası iç fiyat farklılıkları nedeniyle, ülkelerarası gelir karşılaştırmalarında satın alma gücü paritesine göre hesaplanan gelir rakamlarının kullanılmasıyla ülkelerarası iç fiyat farklılıkları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (İSO,2010;25).

Tablo 8. AB Aday Ülkeleri Satın Alma Gücü Paritesi Cinsinden Kişi Başına Gayri Safi Gelir Gelişim Süreci (\$)

Aday Ülkeler		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hırvatistan	HR	14920	15632	16498	16743	15703	15533	15729
İzlanda	IS	33660	33383	34831	30890	30321	28977	29354
Karadağ	ME	8340	9140	10025	10794	10028	10121	10361
Makedonya	MK	7580	7922	8249	8705	8517	8562	8804
Sırbistan	SRB	8410	8865	9461	9963	9805	9958	10236
Türkiye	TR	10840	11445	11839	11771	11065	11841	12246

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

Şekil 8. AB Aday Ülkeleri Satın Alma Gücü Paritesi Cinsinden Kişi Başına Gayri Safi Gelir (GNI) Gelişim Süreci Grafiği

Türkiye gelir endeksinde olduğu gibi *Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir* değerlerinde de İzlanda ve Hırvatistan'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. İzlanda'da Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir (2011 yılı) yaklaşık 30 bin dolar, Hırvatistan'da 15729 dolar ve Türkiye'de 12246 dolardır. Makedonya Kişi Başına Gayri Safi Milli Geliri en düşük aday ülke olup 2011 yılında 8804, Sırbistan 10236 ve Karadağ'ın 10361 dolar olarak hesaplanmıştır (Şekil 8). Türkiye'nin Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir 2008 ve 2009 yıllarında belirli düşüşler gösterse de daha sonraki yıllarda tekrar artışlar olmuştur. AB'ne aday ülkeler içinde İzlanda'nın Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelirinde görülen iniş ve çıkışlar

dikkat çekicidir. Ayrıca ülkenin 2005 yılındaki geliri 2011 yılına göre daha yüksektir. Hırvatistan'da ise en yüksek milli gelir değeri 2008 yılında hesaplanmıştır. Karadağ ve Sırbistan'ın 2009 yılında milli gelirlerinde belirli bir düşüş görülse de daha sonraki yıllarda tekrar yükselme trendine girmişlerdir.

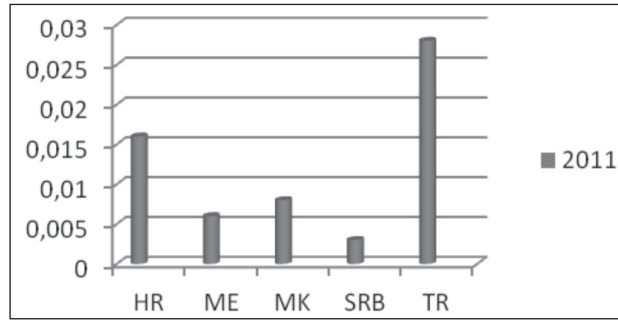
I- Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE)

Son İnsani Gelişme Raporlarında karşımıza çıkan Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, İnsani Gelişme Endeksi'ne benzer bir şekilde üç boyutta (yaşam standartları, sağlık ve eğitim) hane halkı düzeyinde örtüşen yoksunlukları tanımlamakta ve yoksul insanların ortalama sayısı ile yoksul hanelerin içinde bulunduğu yoksunlukları gösteren bir endekstir.

Tablo 9. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi³ (2011)

HR	Hırvatistan	0,016
IS	İzlanda	-
ME	Karadağ	0,006
MK	Makedonya	0,008
SRB	Sırbistan	0,003
TR	Türkiye	0,028

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

Şekil 9. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (2011)

Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi temiz su, yakacak ve sağlık hizmetlerine erişimin yanı sıra sadece gelir standartlarına bakarak anlaşılabilen resmin tamamını göstermeye yardımcı, temel ev eşyaları ve ev standartları gibi aile bazındaki etmenleri de değerlendirmektedir.

ÇBYE özellikle gelişmiş ülkeler için kullanılmamakta, daha çok gelişmekte ve kalkınmakta olan ülke grupları için hesaplanmakta, bir anlamda daha homojen gruplar için

3) Fazla bilgi için bakınız: Alkire ve Santos, 2010 ve (<http://hdr.undp.org/en/>)

kıyaslama yapabilme anlamına da gelmektedir. ÇBYE değerinin yüksek olması endeks kapsamına dâhil edilen ölçütlerden yoksun olan nüfus oranının daha yüksek olduğu anlamını taşımaktadır. Avrupa Birliğine aday ülkeler için ÇBYE değeri en yüksek olan ülke 0,028 değeri ile Türkiye olup, Türkiye'yi 0,016 endeks değeri ile Hırvatistan, 0,008 değeri ile Makedonya, 0,006 değeri ile Karadağ, 0,003 değeri ile Sırbistan izlemektedir. İzlanda'da ise çok boyutlu yoksul sayılabilecek nüfus olmadığı için endeks hesaplanmamıştır.

İ- Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUIGE)

Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Endeksi (EUIGE) gelir/tüketim verileri ile genel uluslararası standartlarla uyumlaştırılmış ulusal hane halkı anketlerini içeren, kamuya açık, büyük veri tabanlarından alınan eğitim süresini temel alır. Eurastat'ın Gelir ve Yaşam Koşulları ile ilgili AB anketi, Lüksemburg Gelir Çalışması, Dünya Bankası Uluslararası Gelir Dağılımı Veri Tabanı, UNICEF Çok Göstergeli Küme Araştırması, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansının Nüfus ve Sağlık Araştırması, Dünya Sağlık Örgütü'nün Dünya Sağlık Araştırması ve Birleşmiş Milletler Üniversitesi'nin Dünya Gelir Eşitsizliği; Uluslararası standartlarda kullanılan veri tabanlarını oluşturmaktadır. Sağlık alanındaki eşitsizlik için Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümünün kısaltılmış tabloları kullanılmaktadır.

İGE üç farklı boyutta insani gelişimle ilgili ilerlemelerin ulusal ortalamasını temsil eder. Bu üç alan sağlık, eğitim ve gelirdir. Bütün ortalama göstergelerde olduğu gibi aynı ülke nüfusunun insani gelişme alanında kendi içindeki eşitsizliklerini gizlemektedir. Gelişme dağılımı farklı olan iki ülke aynı ortalama İGE değerine sahip olabilir. EUIGE ise bir ülkenin sağlık, eğitim ve gelir alanındaki ortalama başarılarını dikkate almakla kalmaz, bunun yanı sıra her bir alandaki eşitsizlik düzeyini ortalamadan “düşmek” yoluyla bu başarıların vatandaşlara nasıl dağıtıldığını da değerlendirmektedir (http://www.undp.org.tr/pressRelDocuments/faq_ihdi-TR_ece%20FU.pdf).

Tablo 10. Avrupa Birliği Aday Ülkeleri Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi

Aday Ülkeler		Eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme endeksi	Eşitsizliğe uyarlanmış yaşam beklentisi endeksi	Eşitsizliğe uyarlanmış eğitim endeksi	Eşitsizliğe uyarlanmış gelir endeksi
Hırvatistan	HR	0,675	0,844	0,697	0,523
İzlanda	IS	0,845	0,945	0,888	0,718
Karadağ	ME	0,718	0,803	0,782	0,589
Makedonya	MK	0,609	0,784	0,574	0,502
Sırbistan	SRB	0,694	0,788	0,712	0,595
Türkiye	TR	0,542	0,742	0,423	0,506

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

EUİGE ve onun bileşenleri hükümetlerin ülke nüfusu arasındaki eşitsizlikleri ve bunların eşitsizlik alanındaki genel kayba katkılarını daha iyi anlamaları açısından önemli bir rehber olabilir. Dört başlık altında değerlendirilen EUİGE tablolarında; eşitsizliğe uyarlanmış yaşam beklentisi, eğitim endeksi ve gelir endeksleri yer almaktadır. Zaten insani gelişme endeksleri de bu üç gösterge gurubundan oluşturulmuştur. Türkiye'nin maalesef sadece eşitsizliğe uyarlanmış gelir endeksi hariç, diğer endeks gruplarında aday ülkeler içinde en alt sırada yer aldığı görülmektedir. Eşitsizliğe uyarlanmış gelir endeksinde ise Makedonya'dan daha yüksek bir değerle, altı ülke arasında beşinci sırada yer almaktadır.

II-Avrupa Birliği Ülkelerinin Seçilmiş Endeksleri

Tablo 11, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin seçilmiş endeksleri, özellikle Türkiye'nin bu ülkeler arasındaki durumunu ortaya koymak amacıyla oluşturulmuştur. Türkiye'nin *insani gelişme endeksi*, 27 Avrupa Birliği ülkesi arasında en düşük değerine (0,699) sahiptir. Hollanda 2011 yılında 0.910 endeksiyle ilk sırada yer alırken, onu İrlanda (0.908), Almanya (0.905) ve İsveç (0.903) takip etmektedir. *Sağlık endeksi* 0.851 olup Bulgaristan, Litvanya ve Letonya'dan daha yüksek, Romanya ile aynı endeks değerine sahiptir.

Sağlık endeksinde olduğu gibi *doğumda yaşam beklentisi* değerinde de AB ülkeleri arasında 24. Sırada yer almaktadır. Aynı şekilde bu endeks Bulgaristan, Letonya ve Litvanya'dan daha yüksek, Romanya ile aynıdır. *Eğitim endeksi* 0.583 olan Türkiye maalesef 27 AB ülkesi arasında en son sırada yer almaktadır. Eğitim endeksi en düşük olan Portekiz (0.739) ile Türkiye'nin bu endeks değeri arasındaki fark 0.156'dır.

Beklenen okullaşma yılı ve yetişkinlerin ortalama okullaşma yılları esas alındığında yine Türkiye'nin AB ülkeleri arasında en son sırada yer aldığı görülmektedir. Beklenen okullaşma yılı ülkelerde genellikle 15-16 yıl arasında değişirken Türkiye'de 11.8 yıldır. Ortalama okullaşma yılı ise 10-11 yıl arasında değişirken, ülkemizde 6.5 yıl olarak hesaplanmıştır. *Gelir endeksi* sıralamasında Romanya (0.674) ve Bulgaristan'dan (0.678) daha yüksek (0.689) değere sahiptir. *Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir* endeksinde de yine Bulgaristan ve Romanya'dan daha yüksek, diğer 25 AB ülkesinden daha düşük değere sahiptir. *Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde*, endeks değerinin yüksek olması eşitsizliğin arttığını göstermektedir. Bu endeks değerinde de AB ülkelerinin oldukça gerisinde yer alan Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi 0.443 iken; en düşük değerlere sahip olan, İsveç, Hollanda, Danimarka ve Finlandiya toplumsal cinsiyet eşitsizlik sorununun en az olduğu ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Tablo 11. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Seçilmiş Endeksleri (2011)

	İnsani Gelişme Endeksi	Sağlık endeksi	Doğumda yaşam bektentisi (yıl)	Eğitim endeksi	Beklenen okullaşma yılı	Ortalama okullaşma yılı (yetişkinlerin)	Gelir endeksi	Satın Alma Gücü Paritesi cinsinden kişi başına Gayri Safi Gelir (GNI) (Sabit 2005 uluslararası \$)	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği
Avusturya	0,885	0,96	80,9	0,858	15,3	10,8	0,842	35719	0,131
Belçika	0,886	0,947	80	0,882	16,1	10,9	0,832	33357	0,114
Bulgaristan	0,771	0,842	73,4	0,802	13,7	10,6	0,678	11412	0,245
GKRY	0,84	0,94	79,6	0,798	14,7	9,8	0,79	24841	0,141
Çek Cumh.	0,865	0,91	77,7	0,924	15,6	12,3	0,769	21405	0,136
Almanya	0,905	0,953	80,4	0,928	15,9	12,2	0,838	34854	0,085
Danimarka	0,895	0,928	78,8	0,924	16,9	11,4	0,836	34347	0,06
Estonya	0,835	0,865	74,8	0,916	15,7	12	0,734	16799	0,194
İspanya	0,878	0,969	81,4	0,874	16,6	10,4	0,799	26508	0,117
Finlandiya	0,882	0,946	80	0,877	16,8	10,3	0,828	32438	0,075
Fransa	0,884	0,971	81,5	0,87	16,1	10,6	0,819	30462	0,106
İngiltere	0,863	0,949	80,2	0,815	16,1	9,3	0,832	33296	0,209
Yunanistan	0,861	0,945	79,9	0,861	16,5	10,1	0,783	23747	0,162
Macaristan	0,816	0,858	74,4	0,866	15,3	11,1	0,732	16581	0,237
İrlanda	0,908	0,955	80,6	0,963	18	11,6	0,814	29322	0,203
İtalya	0,874	0,976	81,9	0,856	16,3	10,1	0,799	26484	0,124
Litvanya	0,81	0,824	72,2	0,883	16,1	10,9	0,729	16234	0,192
Lüksemburg	0,867	0,946	80	0,771	13,3	10,1	0,892	50557	0,169
Letonya	0,805	0,841	73,3	0,873	15	11,5	0,711	14293	0,216
Malta	0,832	0,941	79,6	0,797	14,4	9,9	0,769	21460	0,272
Hollanda	0,91	0,958	80,7	0,931	16,8	11,6	0,845	36402	0,052
Polonya	0,813	0,885	76,1	0,822	15,3	10	0,739	17451	0,164
Portekiz	0,809	0,938	79,5	0,739	15,9	7,7	0,763	20573	0,14
Romanya	0,781	0,851	74	0,831	14,9	10,4	0,674	11046	0,333
İsveç	0,904	0,969	81,4	0,904	15,7	11,7	0,842	35837	0,049
Slovenya	0,884	0,936	79,3	0,933	16,9	11,6	0,79	24914	0,175
Slovak Cumhuriyeti	0,834	0,875	75,4	0,875	14,9	11,6	0,759	19998	0,194
Türkiye	0,699	0,851	74	0,583	11,8	6,5	0,689	12246	0,443

Kaynak : undp.org.tr ve tüik.gov.tr

Sonuç ve Öneriler

Türkiye ile AB ülkeleri arasında uzun bir süredir devam eden üyelik görüşmeleri; Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen AB Konseyi Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin Ekim 2005 yılında tam üyelik müzakerelerinin başlaması ile yeni bir sürece girmiştir(Tekin,2004;289). AB'ne üyelik kriterlerinin; Siyasi, Ekonomik, Topluluk Müktesebatına Uyum Kriterleri olmak üzere üç başlık altında toplandığı daha önce ifade edilmişti. Bu araştırmada sadece uluslararası platformlarda seçilmiş bazı endeksler değerlendirilmiş ve maalesef Türkiye'nin ele alınan bu endeksler itibariyle istenilen seviyelerde olmadığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin, son yıllarda hızlı bir değişim ve gelişim eğilimi yakalamasına rağmen hala ciddi sorunlarının olduğu açıkça ortadadır.

Yapılan bu araştırmanın sonucunda; Türkiye'nin sadece üye ülkeler değil AB'ne aday ülkelerin de, birçok endeks değerlendirmesinde hep gerisinde kaldığı ortaya çıkmıştır. Gelir, Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir ve Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Endeksinde aday ülkeler arasında daha iyi durumdayken, diğer göstergelerde hep son sıralarda yer almaktadır. Aynı şekilde AB ülkeleri arasında Sağlık, Doğumda Yaşam Beklentisi, Gelir ve Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir endeksinde, bazı AB ülkelerinden daha yüksek değerlere sahiptir. Ancak diğer göstergeleri bu ülkelerden daha düşüktür.

*Türkiye İnsani Gelişme Endeksinde önemli gelişmeler kaydettiği, ancak bunun yeterli olmadığı

*Doğumda Yaşam Beklentisi ortalama 74 yıla çıkmış olsa da halen Avrupa ülkelerinin gerisinde olduğu

*Eğitim Endeksinde 2005-2011 yılları arasında önemli ilerlemeler olmasına rağmen yetersiz kaldığı

*Beklenen Okullaşma ve Yetişkinlerde Ortalama Okullaşma sürelerinde belirlenen dönemde önemli artışlar kaydedilmediği

*Gelir Endeksi ve Kişi Başına Gayri Safi Milli Gelir Endeksinde önemli gelişmeler kaydetmesine karşılık Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksinde çok gerilerde kaldığı

*Toplumsal Cinsiyet eşitsizliğinde önemli sorunların olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu arada, endeks değerlerinin hesaplanma şekillerinin sürekli eleştirilere sebep olduğu unutulmamalıdır. Örneğin İnsani Gelişme Endeksinde sadece eğitim, gelir ve sağlık kriterlerinin endeks hesaplamasına dahil edilmesi yetersiz görülmektedir. Ayrıca endeks formüllerinin değiştirilmesi ve istatistiki verilerin sayısallaştırılmasının ülkeler arasında farklılık gösterebileceği asla göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla endeks hesaplamalarının özellikle insani gelişme endeksinin tartışılması sonucunda; UNDP, çok boyutlu yoksulluk endeksi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği... gibi farklı endeksleri gündeme getirmiştir. Burada altı çizilmesi en önemli soruların başında, ülkelerinin her açıdan durumlarını belirlemeye yarayan bu tip endekslerin en doğru biçimde hazırlanmasıdır. Ayrıca bu tip endekslerde kullanılacak olan istatistiki verilere aynı metot ve aynı sistematikte ulaşı-

masıdır. Bu sorunlar halledildikten sonra her ülkenin ister siyasi, ister ekonomik, hangi alanda olursa olsun gerçek durum saptamaları daha kolay ve doğru yapılacaktır.

Kaynakça

- Alkire, S., Santos, M. E. (2010). Acute Multidimensional Poverty: A New Index for Developing Countries. United Nations Development Programme Human Development Reports Research Paper.
- Şeker, S. D. (2011). Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi (Elektronik sunum). T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayın No: 2828
- Ünal, Ç. (2009). İnsani Gelişmişlik Endeksine Göre Türkiye'nin Bölgesel Farklılıkları. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi. Coğrafi bilimler Dergisi Cilt:6 Sayı:2, s.89-113.
- Tekin, A. (2004). "Future of Turkey - EU Relations: A Civilisational Discourse". Futures, 37(4), ss. 287-302.
- İstanbul Sanayi Odası (2010). Türkiye Ekonomisi (Elektronik sunum). İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları No: 2010/8
- UNDP (2000). Human Development Report. Published for the United Nations Development Programme. Oxford University Pres.
- UNDP (2006). Human Development Report. Published for the United Nations Development Programme. Oxford University Pres.
- UNDP (2007). Human Development Report. Published for the United Nations Development Programme. Oxford University Pres.
- UNDP (2011). Human Development Report. Published for the United Nations Development Programme. Oxford University Pres.
- <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111> (Erişim 14.02.2013)
- <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=3> (Erişim 14.02.2013)
- http://www.abgs.gov.tr/files/EMPB/aday_potansiyel_aday_ulkeler_ekonomik_gelistmeler_2ceyrek.pdf (Erişim 14.02.2013)

